Nestelhulp voor Boerenzwaluwen onder duikers en bruggen

Gert Bieshaar & Dick Jonkers

Eén van de vele bruggetjes in Eemland. Foto: Dick Jonkers.

Hoewel vogelbeschermers al ruim voor de jaren zeventig van de vorige eeuw veronderstelden dat de stand van de boerenzwaluwpopulatie afnam, leidde dit niet tot beschermingsacties en extra aandacht. Op de Rode Lijst die in 1985 verscheen was de soort steeds nog niet opgenomen. De motivatie hiervoor was, dat er onvoldoende kwantitatieve gegevens over de achteruitgang beschikbaar waren om opname in de lijst te rechtvaardigen. Ook nadat in 1996 afname werd bevestigd (Bakker et al. 1996) was dit kennelijk geen aanleiding om iets te gaan ondernemen. Men meende dat het zo'n vaart niet zou lopen; er vlogen immers overal vlogen nog Boerenzwaluwen rond? Bij de tweede Rode Lijst in 2004 staat de Boerenzwaluw vermeld in de categorie van gevoelige soorten. Hiertoe behoren vogels die sterk tot zeer sterk zijn afgenomen, maar nog wel algemeen zijn.

Actie

Voor de eeuwwisseling, dus voordat de nieuwe Rode Lijst uitkwam, vonden wij al dat de nestelmogelijkheden voor Boerenzwaluwen in de open agrarisch gebieden met name in Eemland met veel sloten nog maar minimaal waren. Vroeger nestelden zij daar vaak in melkhokjes, die in dit gebied verspreid over de polders stonden opgesteld. Dat was voordat ruilverkavelingen plaatsvonden in Eemland. Ook onder bruggen en duikers bouwden Boerenzwaluwen nesten. Na de ruilverkaveling werden de meeste koeien niet meer in het land gemolken, maar in de vaste melkstal bij het bedrijf. Toen de veelal houten bruggen vervangen werden door betonnen exemplaren, boden die geen nestelmogelijkheden meer omdat de wanden van de nieuwe constructies te glad waren. Onder auspiciën van de Vogelwerkgroep Het Gooi en Omstreken is daarom eind 2002 in twee regio's een project begonnen om Boerenzwaluwen op de hierboven genoemde plekken nestgelegenheid aan te gaan bieden. Het idee daarachter is dat het ontbreken van vestigingsmogelijkheden in open waterrijke terreinen zonder bebouwing een beper-

Het nieuwe type kastje biedt steun en zo nodig ook luwte en bescherming tegen regen.
Foto: Dick Jonkers.

kende factor is en niet het gemis aan voedsel.

Voorbereidingen

Voordat met het daadwerkelijk aanbrengen van nestgelegenheid kon worden begonnen moest eerst een heel voorbereidingstraject worden doorlopen. Er waren twee plaatsen waar de Boerenzwaluw volgens ons nestelhulp zou kunnen krijgen: in het oostelijk deel van het Vechtplassengebied en in de polders ten westen van de Eem bij Eemnes.
Eerst is voor die gebieden toestemming gevraagd aan en/of overlegd met de Dienst Waterbeheer en Riolering van het Hoogheemraadschap Amstel, Gooi en Vecht, het Waterschap Vallei en Eem, de agrarische natuurvereniging 'Ark & Eemlandschap' en de 'Agrarische Natuur- en Landschapsvereniging Vechtvallei'. Ook de particuliere eigenaren werden benaderd.
Het lukraak monteren van nestelplaatsen was weinig zinvol, omdat er allerlei factoren zijn waardoor Boerenzwaluwen ergens niet willen of kunnen nestelen. Ook kunnen zij op bepaalde plekken gevaar lopen tijdens het broedseizoen, waardoor het ongewenst is ter plaatse in extra nestelhulp te voorzien. Vrijwilligers van de vogelwerkgroep doorkruisten daarom de terreinen en maakten een selectie van geschikte locaties. Zij kregen een formulier mee met daarop de eisen, een gebiedskaart en een formulier waarop allerlei gegevens konden worden ingevuld. Een belangrijke eis was dat de toekomstige nestelplek minstens 40 cm

De polders van Eemland zijn insectenrijk door de hoge waterstand en kruidenrijke vegetatie. Broedgelegenheid voor zwaluwen is er weinig te vinden. Door nesthokjes onder bruggen te plaatsen wordt daarin voorzien door de Vogelwerkgroep Het Gooi en Omstreken.
Foto: Jouke Altenburg.

Een natuurlijk nest aan een betonconstructie is mogelijk wanneer het oppervlak wat ruw is. Foto: Dick Jonkers.

boven het waterpeil in de zomer moest zitten. Bij elke plek moest worden aangegeven of het een brug, andere wateroverspanning of duiker was. Verder hoeveel grote of kleine planken konden worden aangebracht. Elke locatie kreeg een nummer dat op een kaart werd aangegeven. Aan de hand van het aantal veronderstelde geschikte locaties kon worden vastgesteld wat er aan materiaal nodig was. Hieruit kwam een begroting voort. Daarna moest een volgende horde worden genomen: het verwerven van financiën. Er zijn verzoeken om hulp ingediend, met daarbij informatie over de Boerenzwaluw, de achteruitgang en het project. Het Hoogheemraadschap Amstel, Gooi en Vecht, de Postcodeloterij en de Stichting Keten Kwaliteit Melk wezen het subsidieverzoek af. Bij de provincie Noord-Holland was de Boerenzwaluw een provinciale doelsoort. De ingediende aanvraag voor de realisatie van het project in het Vechtplassengebied werd gehonoreerd. Dit was ook het geval voor de aanvraag bij Het Utrechts Landschap.

Uitvoering

In 2003 konden de werkzaamheden beginnen. De uitvoering in het Vechtplassengebied was in handen van de Landschapsonderhoudsploeg-zuid van Landschap Noord-Holland.

In de Eempolders staken vrijwilligers van

In het open en uitgestrekte Eemland zijn talloze plekken die met boerenzwaluwenkasten goed geschikt te maken zijn voor nestelen. Foto: Dick Jonkers.

Bij deze duiker is gebruikgemaakt van een eenvoudig plankje dat tegen een zijwand bevestigd is.
Foto: Dick Jonkers.

de Vogelwerkgroep Het Gooi en Omstreken de handen uit de mouwen.
Het is bekend dat Boerenzwaluwen hun nest graag op een uitsteeksel bouwen. Dit moet geschikt zijn om te kunnen dienen als steunplek. Hiervoor gebruiken zij onder meer planken of balkjes, indien deze aanwezig zijn. Dat is niet overal het geval.
Bij dit project zijn wij begonnen met het verschaffen van nestplanken van onderhoudsvrij betonplex. Er was gekozen voor tamelijk lange planken. De achtergrondgedachte bij het aanbieden van deze grote planken was dat Boerenzwaluwen wel eens in 'losse' kolonies bij elkaar broeden, soms op korte afstand van elkaar. De achterkant van de nestplanken uitgezonderd was rondom een opstaand randje aangebracht, dat stevigheid aan het nest kon bieden. Onder de planken waren versterkingshoeken gemaakt voor het bevestigen onder de brug of duiker. Op elke locatie kwamen één of meer nestplanken, zowel grote als kleine. Op de geselecteerde plekken zijn die aangebracht op plaatsen waar het minste licht kwam en een goede aan- en afvliegroute gewaarborgd was. De afstand tussen het plafond van de brug, duiker etcetera bedroeg vrijwel overal ongeveer 20 cm.
Het bevestigen had nog heel wat voeten in de aarde, beter gezegd in het water. Om te beginnen moest namelijk vanuit het water worden gewerkt om de voorzieningen te kunnen aanbrengen. Hiervoor zijn waadbroeken gebruikt en is bij diepe watergangen een boot ingezet door het

Bevestigen van een nestplank onder een brug.
Foto: Dick Jonkers.

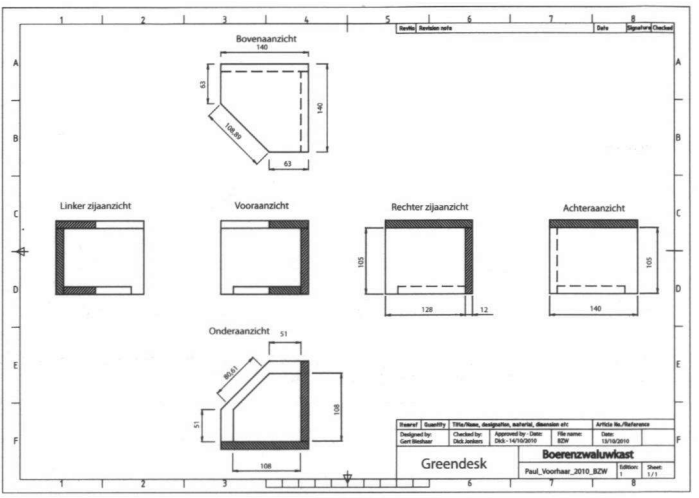

Figuur 1 - De succesvolle nestkast voor Boerenzwaluwen die aanvankelijk in Eemland en in de Vechtstreek werd uitgetest door leden van Vogelwerkgroep Het Gooi en Omstreken, wordt nu ook in andere gebieden ingezet. De bouwtekening is te downloaden van de website: *http://www.jaarvandeboerenzwaluw.nl*. Kopieën van deze tekening kunnen ook aangevraagd worden bij de auteurs.

Waterschap Vallei en Eem. Bij een aantal punten in de Eempolders moest er professionele apparatuur aan te pas komen in de vorm van een generator en een zware boormachine om gaten in gewapend beton te kunnen maken voor de bevestiging van de planken. Meer informatie over dit deel van het project is te vinden in Boerenzwaluwen onder de brug (Jonkers 2004). In de loop van de jaren zijn steeds weer verbeteringen in de constructie aangebracht, die uitmondden in een optimale voorziening: een boerenzwaluwenkastje. Hiermee worden zeer niet alleen goede resultaten behaald, de kastjes zijn eenvoudig zelf te fabriceren, vergen weinig materiaal en zijn daardoor goedkoop. Een voorbeeld van de werktekening is te zien in Figuur 1. De montage is simpel. Het bevestigen met een professionele bouwlijm vergt weinig tijd en gereedschap en garandeert dat het kastje muurvast zit. Het kastje heeft als voordeel dat het niet alleen met de zijkanten ergens tegenaan kan worden bevestigd, maar ook met de bovenkant gelijmd of gespijkerd.

Boerenzwaluwen aan zet

Door diverse niet te voorziene omstandigheden begonnen de werkzaamheden zo laat in het jaar dat de nestgelegenheden niet meer door de zwaluwen gebruikt konden worden. De eerste resultaten kwamen pas in 2004 beschikbaar. Het was een spannend broedseizoen. Met maar liefst 65 locaties en 196 nestplanken zou dit een succes moeten worden. Het resultaat was ontnuchterend!

In het waterrijke Vechtplassengebied zijn op sommige plaatsen wel gebouwen die geschikt zouden kunnen zijn. Toch besloot men ook hier zwaluwen te hulp te komen met voorzieningen onder bruggen en duikers. Foto: Jelle Harder.

Jaar	Aantal paren Boeren-zwaluw	Aantal paren Witte Kwikstaart	Aantal grote planken	Aantal kleine planken	Aantal grote kastjes	Aantal kleine kastjes
2003	5	3	24	40	0	0
2004	8	7	24	40	30	0
2005	34	22	0	40	72	0
2006	33	18	0	40	72	0
2007	55	30	0	26	110	0
2008	42	25	0	26	95	15
2009	58	25	0	26	71	108
2010	72	19	0	20	45	150

Tabel 1 – Bezetting van aangeboden nestgelegenheid voor Boerenzwaluwen en Witte Kwikstaarten in de Westelijke Eempolders van 2003-'10.

In het oostelijk deel van het Vechtplassengebied zijn in acht gemeenten voorzieningen gerealiseerd op 41 locaties. Bij 38 locaties gebeurde dat onder bruggen, maar er waren ook er ook drie die niet tot die categorie behoorden. Eén daarvan was een kapschuur, een ander een afdak voor schotbalken en een onder een carport. Het totale aantal gemonteerde nestplanken bedroeg 111. Helaas was de bezetting in dit eerste jaar nog minimaal. Er was slechts één nestplank bezet onder een bruggetje. Opmerkelijk was dat de mogelijkheid die in de kapschuur was geboden direct tot een vestiging leidde (Harder 2004). Toen in 2005 de resultaten opnieuw teleurstellend waren is er nog een poging gedaan financiële steun te krijgen om zijplankjes aan te kunnen brengen voor meer beschutting en donkerte. Helaas bleef die achterwege. Hierdoor ontstond er gebrek aan motivatie en is sindsdien ook niet meer gecontroleerd. Het boerenzwaluwenproject in dit onderdeel van het werkgebied is een roemloze dood gestorven.

Tot de 'Westelijke Eempolders' worden alle polders in Eemland gerekend die liggen in de provincie Utrecht tussen de grens met Noord-Holland, de rivier de Eem en ten noorden van de rijksweg A1. In het noorden sluit de Polder Oostermeent – op topografische kaarten aangeduid als De Kampen – hierbij aan. Dit gebied ligt ten oosten van rijksweg A27. Voor het gemak is deze polder bij de Westelijke Eempolders getrokken. In dit areaal waren 24 locaties uitverkoren, waaronder 85 planken zijn bevestigd. Ook hier waren de resultaten nog niet om over naar huis te schrijven. Er huisden slechts vijf paren op een even groot aantal planken. Grote planken bleken niet in trek te zijn, want daarop vestigden zich geen broedvogels. Het idee ontstond om aanpassingen te gaan doorvoeren. Als uitgangspunten

Op tochtvrije plaatsen geeft een eenvoudig plankje al voldoende steun.
Foto: Gert Bieshaar.

Kabels en leidingen kunnen voldoende houvast bieden.
Foto: Gert Bieshaar.

werden gehanteerd dat nestplaatsen niet teveel lichtinval moesten krijgen en ook beschutting moesten bieden tegen wind, regen en lekwater.
Nog in de loop van het broedseizoen van 2004 zijn als proef enkele tientallen halfopen kastjes gemonteerd, die een aanvulling vormden op de al eerder geboden hulp. Enkele kastjes raakten gelijk bezet. Het was een stimulans om door te gaan met veranderingen. In 2005 gingen alle grote planken de laan uit. Er was nog nooit op gebroed. Hiervoor in de plaats verschenen enkele tientallen kastjes. Het resultaat was er meteen naar. Het aantal broedparen steeg, vergeleken met de twee voorgaande jaren, fenomenaal (Tabel 1). De goede weg was ingeslagen! Kleine planken bleven voorlopig gehandhaafd, omdat die hier en daar wel werden gebruikt. Vanaf 2008 is het assortiment uitgebreid door ook kleine kastjes aan te brengen.
Een leuke bijkomstigheid van de aangeboden nestgelegenheid was dat deze Witte Kwikstaarten ertoe hebben verleid zich daar ook te gaan vestigen. Steeds meer paren bouwden een nest op of in de geboden faciliteiten. Soms gebeurde dat nadat een broedsel van Boerenzwaluwen was uitgevlogen.
Door het veranderingsproces door te zetten nam de bezetting nog meer toe. Hoe dit proces zich voltrok is te zien in de bovenstaande figuur. Met de omschakeling naar de kleine nestkast is naar onze mening het ideale model bereikt.
Eenvoudig te produceren – desnoods van afvalhout – daardoor goedkoop en gemakkelijk te bevestigen.

Aanvankelijk werd bij het boerenzwaluwhulpproject gewerkt met lange planken. Die bleken toch minder effectief en ook lastiger goed te monteren.
Foto: Jelle Harder.

Nadat gebleken was dat de lange planken nadelen hadden schakelde men over op korte plankjes. Ook deze bleken nadelen te hebben, zodat inmiddels veel gebruikgemaakt wordt van de speciale nestkasten voor de Boerenzwaluw. Foto: Jelle Harder.

Toekomst

Het project heeft al op diverse plaatsen navolging gekregen. Het meest recent is het initiatief van de IVN Natuurwerkgroep Bunschoten dat voor het broedseizoen 2011 ook onder bruggen en duikers in de Putterpolder ruim dertig nestkastjes ophing. Dit gebied maakt evenals de Westelijke Eempolders deel uit van het Nationaal Landschap Arkemheen-Eemland. Wat zou het niet mooi zijn als ook andere organisaties hier de handschoen opnemen en in de tussenliggende poldergebieden boerenzwaluwenprojecten starten. Niet alleen onder bruggen en duikers maar ook op andere plekken. Deze initiatieven kunnen een groot boerenzwaluwenbolwerk opleveren. Het is een voorbeeld dat ook elders in ons land navolging verdient. Er kan trouwens eveneens op tal van andere plaatsen hulp worden geboden door een beschermingsstrategie uit te stippelen (Jonkers 2006).

Inmiddels zijn wij ook bezig met een nieuw project 'Boerenzwaluwen onder de steiger'. Dit is tot stand gekomen na een renovatie in de jachthaven van Huizen, waar sinds jaar en dag Boerenzwaluwen onder de houten aanlegsteigers broeden. Die waren verdwenen nadat de steigers waren vervangen door aluminium exemplaren, waar niet onder genesteld kan worden. Wij veronderstellen dat op veel plaatsen in Nederlandse jachthavens onder steigers wordt gebroed. Ook hier ligt nog een heel terrein braak. Inventarisaties en het in voorkomende gevallen aanbieden van hulp zijn aan te bevelen.

■ G. Bieshaar, Zevenenderdrift 16, 1251 RC Laren, e-mail: g.bieshaar|@kpnplanet.nl & D.A. Jonkers, Koggewagen 3, 1261 KA Blaricum, e-mail: dickjonkers@tiscali.nl.

LITERATUUR:

Bakker, M.R., W. Hagemeijer, I. Tulp (1996): Nestelplaatskeuze van Boerenzwaluw *Hirundo rustica* en Gierzwaluw *Apus apus* in Nederland. Technisch rapport Vogelbescherming Nederland 15/Sovon onderzoeksrapport 96/01. Vogelbescherming Nederland, Zeist.

Harder, J. (2004): Eindrapportage Nestgelegenheid Boerenzwaluw 2003 en Monitoring 2004. Rapport 04.007. Landschap Noord-Holland, Castricum.

Jonkers, D.A. (2004): Boerenzwaluwen onder de brug. Uitgave 134. Vogelwerkgroep Het Gooi en Omstreken, Hilversum.

Jonkers, D.A. (2006): Hulp aan Boerenzwaluwen. Greendesk Ecologisch Advies, Blaricum.